

RAQAMLI DAVRDA MUSIQA TARBIYASINING O'SIB KELAYOTGAN AVLOD SHAXSINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI

Avloqulov Dilovar Hayitboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi, v.b. dotsenti

Annotatsiya. Maqolada raqamli davrda musiqa tarbiyasining o'sib kelayotgan avlod shaxsini shakllantirishga ta'siri ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilingan. Musiqa tarbiyasining bola va yoshlarning kognitiv, emotsional, ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy va jismoniy rivojlanishiga ta'siri dalillar darajasi bilan birga ko'rib chiqilgan. Raqamli muhitda musiqa iste'molining o'zgarishi, xavfsiz tinglash muammosi va musiqiy didni shakllantirish masalalari yoritilgan. Al-Forobiy merosi, maqom san'ati va xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlari asoslanib, yosh bosqichlariga mos musiqa tarbiyasining pedagogik shart-sharoitlari va tavsiyalari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: musiqa tarbiyasi, o'sib kelayotgan avlod, shaxs rivojlanishi, emotsional intellekt, jamoaviy ijro, musiqiy did, xavfsiz tinglash, maqom, milliy musiqa merosi.

KIRISH

Musiqa insoniyat madaniyatining eng qadimiy va universal shakllaridan biri bo'lib, u har bir xalqning tarixi, qadriyatlarini va dunyoqarashini o'zida mujassam etadi. O'zbekistonda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash ta'lim tizimining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilangan, milliy musiqa merosini, xususan, maqom san'atini asrab-avaylash va yoshlar orasida targ'ib qilish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida ham musiqa bolaning ijodiy rivojlanish sohasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Biroq bugungi kunda yoshlarning musiqa bilan munosabati tubdan o'zgardi. Smartfon va striming xizmatlari tufayli musiqa kun bo'yi, ko'pincha quloqchin orqali, yakka holda va hech qanday pedagogik tanlovsiz tinglanadi. Bir tomondan, bu musiqiy merosning barcha boyliklariga erkin kirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, musiqiy did shakllanishi, eshitish salomatligi va qo'shiq matnlarining mazmuni bilan bog'liq yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shunday sharoitda musiqa tarbiyasining shaxs rivojlanishiga ta'sirini ilmiy asosda baholash va zamonaviy talablarga mos pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylanadi.

Maqolaning maqsadi - musiqa tarbiyasining o'sib kelayotgan avlod shaxsini shakllantirishga ta'sirini zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilish va yosh bosqichlariga mos musiqa tarbiyasining pedagogik shart-sharoitlarini ishlab

chiqishdan iborat. Shu maqsadda quyidagi vazifalar belgilandi: musiqa tarbiyasining shaxs rivojlanishiga ta’siri yo’nalishlarini dalillar darajasi bilan birga tahlil qilish; raqamli muhitdagi yangi muammolarni aniqlash; milliy musiqa merosining tarbiyaviy imkoniyatlarini asoslash; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Musiqaning inson ruhiyatiga ta’siri haqidagi qarashlar Sharq mutafakkirlari merosida chuqur ildizga ega. Abu Nasr al-Forobiy “Katta musiqa kitobi” asarida musiqaning inson kayfiyati va axloqiga ta’sir etishini, uni tarbiya vositasi sifatida qo’llash mumkinligini ta’kidlagan. Rus psixologiyasida B.M. Teplov musiqiy qobiliyatlar tuzilishini — lad hissi, eshitish tasavvurlari va ritm hissini ilmiy asoslagan [5], N.A. Vetlugina maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy rivojlanishi metodikasini ishlab chiqqan [6], D.B. Kabalevskiy esa musiqa tarbiyasini “aql va qalb tarbiyasi” sifatida talqin qilgan [7]. Xorijiy pedagogikada Z. Kodai, K. Orf va S. Suzuki tizimlari musiqa tarbiyasini erta yoshdan, faol ijrochilik va jamoaviy musiqa ijro etish orqali tashkil etishga asoslangan.

Zamonaviy tadqiqotlarda musiqa tarbiyasining ta’siri aniq empirik usullar bilan o’rganilmoqda. S. Xallam musiqa bilan faol shug’ullanishning bolalar va yoshlarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri haqidagi tadqiqotlarni umumlashtirgan [8]. N. Kraus va B. Chandrasekaran musiqa bilan shug’ullanish eshitish tizimi va nutq tovushlarini farqlash qobiliyatini rivojlantirishini neyrofiziologik dalillar bilan ko’rsatgan [9]. E. Shellenberg musiqa darslarining intellekt ko’rsatkichlariga ijobiy ta’sirini aniqlagan [10]. Shu bilan birga, J. Sala va F. Gobetning meta-tahlillari musiqa bilan shug’ullanishning umumiy intellekt va o’quv natijalariga “uzoq ko’chishi” bo’yicha natijalar sifatli nazorat guruhli tadqiqotlarda ancha kuchsizlanishini ko’rsatgan [11; 12]. S. Kirshner va M. Tomazello esa birgalikda musiqa ijro etgan 4 yoshli bolalarda keyinchalik bir-biriga yordam berish xulqi ko’proq namoyon bo’lishini aniqlagan [13].

Musiqaning emotsional ta’siri mexanizmlari P. Yuslin va D. Vestfyell tomonidan tizimlashtirilgan [14], A. Nort va D. Xargrivs esa musiqaning kundalik hayotdagi ijtimoiy funksiyalarini, jumladan, yoshlarning o’zligini ifodalash va guruhga mansublik vositasi sifatidagi rolini o’rgangan [15]. K. Anderson va hammualliflar zo’ravonlik mazmunidagi qo’shiq matnlari tinglovchilarda tajovuzkor fikr va hissiyotlarni kuchaytirishini tajribada ko’rsatgan [16]. Raqamli davrda yoshlarning xavfli tinglash odatlari va ularning eshitish salomatligiga ta’siri ham alohida tadqiqot predmetiga aylandi [17].

Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, musiqa tarbiyasining ta’siri ko’p qirrali bo’lib, uning turli yo’nalishlari bo’yicha ilmiy dalillar darajasi bir xil emas. Shu bois musiqa tarbiyasini rejalashtirishda uning imkoniyatlarini na kamsitish, na mubolag’a qilish lozim. Tadqiqotning metodologik asosini aksiologik, madaniyatshunoslik, shaxsga yo’naltirilgan va dalillarga asoslangan pedagogika yondashuvlari tashkil etadi. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik, psixologik va musiqashunoslik adabiyotlarini nazariy tahlil qilish, empirik tadqiqotlar va meta-tahlillar natijalarini qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Musiqa tarbiyasining mohiyati.

Musika tarbiyasi — shaxsda musiqani idrok etish, his qilish, tushunish va ijro etish qobiliyatlarini, musiqiy did va madaniyatni shakllantirish orqali uning har tomonlama rivojlanishiga yo’naltirilgan pedagogik jarayondir. U uchta o‘zaro bog‘liq faoliyat turini qamrab oladi: musika tinglash va idrok etish; ijro etish (kuylash, cholg‘u chalish, ritmik harakatlar); ijod qilish (improvizatsiya, kuy yoki harakat to‘qish). Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musika tarbiyasining rivojlantiruvchi ta’siri passiv tinglashdan ko‘ra faol ijrochilik va jamoaviy musika ijro etishda yaqqolroq namoyon bo‘ladi [8; 13].

Musika tarbiyasining shaxs rivojlanishiga ta’siri yo‘nalishlari.

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida musika tarbiyasining shaxs rivojlanishiga ta’sirini beshta yo‘nalish bo‘yicha tizimlashtirdik va har bir yo‘nalish bo‘yicha mavjud ilmiy dalillar darajasini baholadik (1-jadval).

1-jadval

Musika tarbiyasining shaxs rivojlanishiga ta’siri yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Asosiy ta’sir	Ilmiy dalillar darajasi
Kognitiv	Eshitish idroki, nutq tovushlarini farqlash, diqqat va xotira rivojlanadi [9]; umumiy intellekt va o‘quv natijalariga ta’siri munozarali [10; 11; 12]	Eshitish va nutq bo‘yicha — yuqori; umumiy intellekt bo‘yicha — cheklangan
Emotsional	Hissiyotlarni anglash, ifodalash va boshqarish ko‘nikmalari, kayfiyatni tartibga solish [14]	O‘rta va yuqori
Ijtimoiy	Jamoaviy ijro hamkorlik, o‘zaro yordam va guruhga mansublik hissini kuchaytiradi [13; 15]	O‘rta va yuqori
Ma’naviy-axloqiy	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, estetik did, vatanparvarlik tuyg‘ularining shakllanishi [4; 7]	Asosan nazariy va pedagogik tajribaga tayanadi
Jismoniy	Ritmik harakat, nafas olish va ovoz apparatining rivojlanishi, harakatlar koordinatsiyasi [6]	O‘rta

Jadvaldan ko‘rinadiki, musika tarbiyasining eng ishonchli isbotlangan ta’sirlari eshitish idroki, nutq, emotsional va ijtimoiy rivojlanish bilan bog‘liq. “Musika bolani aqlliroq qiladi” degan keng tarqalgan da’vo esa meta-tahlillarda tasdiqlanmagan [11; 12]. Bu musika tarbiyasining qiymatini kamaytirmaydi: uning asosiy qadri shaxsning emotsional, ijtimoiy va estetik boyligida, musiqaning o‘zida mujassam bo‘lgan madaniy merosni egallashdadir.

Raqamli muhitdagi yangi muammolar.

Hozirgi yoshlarning musika bilan munosabatida uchta asosiy muammo ajralib turadi. Birinchidan, xavfsiz tinglash muammosi. Tizimli tahlil va meta-tahlil natijalariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha o‘smirlar va yoshlarning salmoqli qismi shaxsiy audio qurilmalar orqali musiqani xavfli darajadagi ovoz balandligida tinglaydi, bu esa eshitish qobiliyatini yo‘qotish xavfini oshiradi [17]. Ikkinchidan, qo‘shiq matnlari mazmuni: tajovuz, qo‘pollik yoki qadriyatlarga zid g‘oyalarni targ‘ib

qiluvchi matnlarning muntazam tinglanishi yoshlarning fikr va hissiyotlariga ta’sir ko’rsatishi mumkin [16]. Uchinchidan, musiqiy didning bir xillashuvi: tavsiya algoritmlari tinglovchiga uning avvalgi tanloviga o’xshash musiqani taklif etib, musiqiy dunyoqarashni toraytirishi mumkin. Bu muammolarni taqiqlar bilan emas, balki musiqiy savodxonlik va tanqidiy tinglash madaniyatini shakllantirish orqali hal etish maqsadga muvofiq.

Milliy musiqa merosining tarbiyaviy imkoniyatlari.

O’zbek musiqa merosi yoshlar tarbiyasi uchun boy manba hisoblanadi. Shashmaqom va boshqa maqom yo’llari yuksak badiiy did, sabr-toqat va chuqur tinglash madaniyatini tarbiyalaydi. Xalq qo’shiqlari, allalar, lapar va yor-yorlar milliy urf-odatlar, oilaviy qadriyatlar va ona tiliga muhabbatni singdiradi. Baxshichilik va doston ijrochiligi xalq tarixi va qahramonlik an’alarini avloddan avlodga yetkazadi. Milliy cholg’ular (doira, dutor, rubob, nay) bilan tanishuv esa bolalarda milliy madaniyatga daxldorlik hissini uyg’otadi. Shu bilan birga, milliy meros jahon musiqa madaniyati namunalari bilan uyg’un holda o’rgatilsa, yoshlarda keng musiqiy dunyoqarash va boshqa madaniyatlarga hurmat shakllanadi.

Yosh bosqichlariga mos musiqa tarbiyasi.

Musiqa tarbiyasi samaradorligi uning yosh xususiyatlariga mosligiga bog’liq. Shu asosda yosh bosqichlari bo’yicha musiqa tarbiyasining ustuvor vazifalari va vositalari ishlab chiqildi (2-jadval).

2-jadval

Yosh bosqichlariga mos musiqa tarbiyasi

Yosh bosqichi	Ustuvor vazifalar	Asosiy vositalar
Maktabgacha yosh (3–7 yosh)	Musiqaga qiziqish, ritm va lad hissi, emotsional javob berish	Allalar, bolalar qo’shiqlari, musiqali o’yinlar, ritmik harakatlar, bolalar cholg’ulari
Kichik maktab yoshi (7–10 yosh)	Kuylash ko’nikmalari, musiqiy savodxonlik asoslari, jamoaviy ijro	Xor, ansambl, milliy cholg’ular bilan tanishuv, musiqiy ertaklar
O’smirlik (11–15 yosh)	Musiqiy did, o’zlikni ifodalash, tanqidiy tinglash	Musiqa tahlili, to’garaklar, ijodiy loyihalar, maqom va doston bilan tanishuv
Yoshlik (16 yoshdan katta)	Barqaror estetik qarashlar, mustaqil musiqiy faoliyat, xavfsiz tinglash madaniyati	Konsert va festivallar, havaskorlik jamoalari, raqamli musiqa ijodi

Pedagogik shart-sharoitlar.

Musiqa tarbiyasining shaxs rivojlanishiga ijobiy ta’sirini ta’minlash uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar zarur: passiv tinglashdan faol ijro va ijodga o’tish; jamoaviy musiqa ijro etishni (xor, ansambl, musiqali o’yinlar) kengaytirish; milliy va jahon musiqa merosini uyg’unlashtirish; musiqiy savodxonlik va tanqidiy tinglash madaniyatini shakllantirish; xavfsiz tinglash bo’yicha targ’ibot olib borish; oila, ta’lim muassasasi va madaniyat muassasalari hamkorligini yo’lga qo’yish.

XULOSA

O’tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, musiqa tarbiyasi o’sib kelayotgan avlod shaxsining kognitiv, emotsional, ijtimoiy, ma’naviy-axloqiy va jismoniy rivojlanishiga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Bunda eshitish idroki, nutq, hissiyotlarni boshqarish va hamkorlikka ta’siri eng ishonchli ilmiy dalillarga ega, umumiy intellektga ta’siri esa munozarali bo‘lib qolmoqda.

Ikkinchidan, raqamli muhitda musiqa iste’molining o‘zgarishi xavfsiz tinglash, qo‘shiq matnlari mazmuni va musiqiy didning torayishi kabi yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ularni hal etishning asosiy yo‘li — taqiq emas, balki musiqiy savodxonlik va tanqidiy tinglash madaniyatini shakllantirishdir.

Uchinchidan, al-Forobiy merosi, maqom san’ati, xalq qo‘shiqlari va doston ijrochiligi yoshlarda milliy o‘zlik, estetik did va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishning samarali vositasi bo‘lib, ular jahon musiqa madaniyati bilan uyg‘un holda o‘rgatilishi lozim.

Shu asosda quyidagilar taklif etiladi: maktabgacha ta’lim tashkilotlari va maktablarda musiqali o‘yinlar, xor va ansambl kabi jamoaviy ijro shakllarini kengaytirish; musiqa mashg‘ulotlariga tanqidiy tinglash va xavfsiz tinglash madaniyatiga oid mavzularni kiritish; milliy cholg‘ular va maqom san’ati bo‘yicha to‘garaklar faoliyatini rivojlantirish; ota-onalar uchun bolalarning musiqiy didini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish; bo‘lajak tarbiyachi va o‘qituvchilarni tayyorlashda musiqa tarbiyasi metodikasining amaliy yo‘nalishini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING “TA’LIM TO‘G‘RISIDA”GI QONUNI. 2020-YIL 23-SENTABR, O‘RQ-637-SON.

2. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING “O‘ZBEK MILLIY MAQOM SAN’ATINI YANADA RIVOJLANTIRISH CHORATADBIRLARI TO‘G‘RISIDA”GI QARORI. 2017-YIL 17-NOYABR, PQ-3391-SON.

3. “ILK QADAM” DAVLAT O‘QUV DASTURI. – TOSHKENT, 2022.

4. AL-FARABI. GRAND TRAITÉ DE LA MUSIQUE (KITĀB AL-MŪSĪQĪ AL-KABĪR) / TRAD. R. D’ERLANGER // LA MUSIQUE ARABE. T. 1–2. – PARIS: GEUTHNER, 1930–1935.

5. ТЕПЛОВ Б.М. ПСИХОЛОГИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ. – М.; Л.: ИЗД-ВО АПН РСФСР, 1947.

6. ВЕТЛУГИНА Н.А. МУЗЫКАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ РЕБЁНКА. – М.: ПРОСВЕЩЕНИЕ, 1968.

7. КАБАЛЕВСКИЙ Д.Б. ВОСПИТАНИЕ УМА И СЕРДЦА. – М.: ПРОСВЕЩЕНИЕ, 1981.

8. HALLAM S. THE POWER OF MUSIC: ITS IMPACT ON THE INTELLECTUAL, SOCIAL AND PERSONAL DEVELOPMENT OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE // INTERNATIONAL JOURNAL OF MUSIC EDUCATION. – 2010. – VOL. 28, № 3. – P. 269–289.